

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Интеллектуал-политиктик солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 121
(18241)

2012 чылдың
октябрь 18,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

ЭЪТ ШЫНАРЫН ЭКИЖИДЕРИ-БИЛЕ

Амгы үеде Тывага көдээ ажил-агыйның бүдүрген аш-чемин болгаш эът бүдүрүлгезининг чернерин болбаазырадырының ажилдарын деткир талазы-биле угланышкын — кол айтырылганын бирээзи.

Республиканың девискээринге ажил-агыйның онзагай черининг чаңчылчаан хевирин раддыр ажилды башкарып турар. Ол дугайында Тываның Чыңгыз-Чазаның Даргазы Ш. В. Кара-оол хууда сайгарлыкчы Яков Нанеташилиниң ажитканы эът ажилдарының бүдүрүлгезининг чегин Кызылга ажитканын билдире турар. Оон ажилдап турарын сонуургап көрүп чорударының ийи киоскизин ачыдып алырынга болгаш чиг эът садарынга хереглелтинген.

Вайн, Тываның аңгы-аңгы кожуннарындан эът хереглелчилерин көвүдедирин хаара тудар.

Яков Нанеташили 2011 чылда техниктиг херекселдерин сайзырадыр сорулга-биле сайгарлыкчылар деткир фонд таварыштыр 2 миллион рубль түңнүг чээли акшаны (12%-биле 2 чыл ишти төлээр) алган. Ол акша термокамера, 25 тонна эът соодар камералар, клипсатор, манчы кылырының аппараттары, саарылга чорударының ийи киоскизин ачыдып алырынга болгаш чиг эът садарынга хереглелтинген.

Бичии цехтин күш-шылдында, (хууда сайгарлыкчы Я.Нанеташили) чаңгыс солчур хуусада 1,5 тонна колбаса болгаш ыштаан эът аймаа хамааржып турар. 42 аңгы ассортиментини болгаш эът аймактыг черни, оон иштинде 11 дузаан, 12 ыштаан колбаса хевир, 8 ыштаан эът аймаа, 11 доңурган эът аймаа: тефтели, тырткан эът, манчы,

манты, котлета, шашлык, быдаага холуур сөөктүг эът (суповые наборы) аймаан бүдүрүп турар.

Шолбан Кара-оол бүдүрүлгениң ажилы-биле таныжып көргөш, мында тергип эки ажил чоруп турар-дыр деп түңнелге келген. Бичии цехте бүдүрүлгениң ажилын улгаттырып турар күштүг херекселдер салдынган. Аңаа хамаарыштыр республиканың Баштыңы чээли акшаны көвүдедир алгаш, эвээш хуу-биле эде көөрүнүн аргаларын ажыглаарын сайгарлыкчыга сүмелзэн. Оон аңгыда Тываның Баштыңы бүдүрүлгелер удуртукчуларының, көдээ ажил-агый сайыдының болгаш Кызыл хоорайның мэрининг киржилгези-биле кады ажилдажылганы чорударының доктаамал

чурумнарынга чөпшээрешкен.

— Хууда сайгарлыкчыларга бодунуң тургускан бизнесинге быжыг, туруштуг кылдыр тургустунул алырынга дузалажыры, бистиң малчыннарымыска эът дужаарынга бүзүрелдиг кады ажилдажылганы камгалап алыры болур. Эрткен чылын сайгарлыкчыларны деткирининг фондузун таварыштыр хууда сайгарлыкчы Я.Нанеташилини 2 млн. рубль түңнүг акша-биле деткээн. Ам 50 хуу чиигелде-биле чаа техника садып алырының аргазын сүмелеп турар, а арткан чартык өртээниң орнун Тываның Чазаа тургузар. Бо арга машина садыгларын чаңгыс черге турбазы-биле, ол ышкаш хоорайның хөй кижиге чыгыр орулгалыг черлеринге эъттен бүдүрген аш-чем садар киосктерин тургузарынга көрдүнгөн. Өске черлерден сөөртүп эккеп турар эът аймактыг аш-чемге адааннажылга тургузары-биле, "Тывага үндүрген" деп маркалыг барааннарны дүрген, идепкейлиг садарын шимчедип чорудар — деп, Ш. Кара-оол демдеглээн.

Оон аңгыда Чазак Баштыңы көдээ ажил-агыйның сонургалдыг немелде күш-ажылчы кижилеринче болгаш республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелерининг деткимчезинче кичээнгейни салган.

— Күрүне деткимчезининг шупту аргалары, Тывага чаңчылчаан аргаларны башкарырының ажилдарын катап тургузар сорулга-биле, ажилдап шыдаар база ажилының түңнели чедишкенин болуп турар кижилеринче (хуу сайгарлыкчыларга) дорт, шын угланышкынныг болурун демдеглээн.

Ш. Кара-оол кел чыдар Аш-чем болгаш чиг эът үлетпүрүнүн хунун таварыштыр эът комбинатының ажилдакчыларынга профессионал байырлалы-биле ажил-ажынга чедишкенин, өг-бүлелеринге аас-кежикти күзеп, сеткилининг ханызындан четтиргенин илереткен.

РОССИЯНЫҢ ПРЕЗИДЕН- ТИЗИНИҢ ЧАРЛЫ-БИЛЕ

Бай-Тайга кожунга болган арга-арыгның улуг өртүн өжүрүп тургаш, амы-тынындан чарылган десантник парашютистерни Россияның Президентизи Владимир Путинниң Чарлы-биле "Эрес-дидим чорук" ордени-биле мөчээн соонда шаңнаан.

Ол документиге атты чурттуң удуртукчузу октябрь 14-те салган. Амы-тынын бергеннерни күрүне шаңналы-биле үнелээрининг дугайында делегн Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кириген. Ындыг сорулганы ол айыыл-халап болган хунун даартазында-ла, июнь 7-де, дыңнаткан дээрзин сагындыраал. Дээди шаңнал-биле оларны демдеглээрин чедип алыр мен дээрзин ол айткан, чүге дээрге арга камгалаалының ажилдакчылары боттарының хүлээлгезин ак сеткилди-биле күүседип, арга-арыгны камгалаар дээш бүгү күжүн берип турганын ол боду бүзүрүп көргөн. Өрт болуп турда олар девидеп мөгүдээш, шын эвес шийтпир хүлээп алган чадаваз деп чамдык улустуң даап бодаашкынының дугайында ол буруу шапкан.

"Эрес-дидим чорук" ордени-биле "Тываның арга-арыгын өрттерден камгалаар авиация баазы" күрүнениң автономнуг албан черининг Шагаан-Арыг авиасалбырының десантник парашютистери Николай Былев, Владимир Кечил-оол, Херел Кызыл-оол, Николай Новиков, Виктор Стремоусов, Сергей Федотов, ол-ла албан черининг Кызылда авиасалбырының өртке удур албанының инструктору Радион Хуурак, Тожу салбырының парашютизи Андрей Шилин олар мөчээн соонда шаңнатканнар. Чеди-Хөл кожунга болган өрттү өжүреринге кирип тургаш, май 16-да амызындан чарылган соонда Борис Оюнну "Эрес-дидим чорук" ордени-биле мөчээн соонда шаңнаан.

Олардан аңгыда "Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыязы дээш" ордениниң II чергези-биле өрт өжүрүкчүлери десантниктер Владимир Федоскин болгаш Константин Хайрутдинов, өрт-химия станциязының ажилчыны Максим Трухин болгаш Шагаан-Арыг салбырында инструктор Сергей Падерин, Кызыл салбырында өртке удур парашютистер Андрей Дозурбей болгаш Байлак Тонгурбан, эки турачы Василий Ооржак олар шаңнатканнар.

Амы-тынындан чарылган өрт өжүрүкчүлери десантниктерге алдар болдурган Тураскаал аллеязын Тываның найысылалы Кызыл хоорайга октябрь 5-те салып эгелээн дээрзин сагындыраал.

Материалдарны ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан алган.

Хүннүң медээлери

ТЫВАГА ОЛИМПИЙ ОДУН КЫПСЫР

«Сочи-2014» Олимпий одунуң эстафетаны 2013 чылдың ноябрь төнчүзүндө Тываның найысылалы Кызыл хоорай хүлээп алыр.

Ол дугайында 2012 чылдың октябрь 7-де Москвага болган маршруттуң байырлыг презентациязының соонда билдинген. Олимпий шимчээшкениниң кол демдээн РФ-тиң 83 субъектизи көөр, оларның аразында Тыва Республика база кирген. Кызылга факел бир хүн кывар. «Россияның төөгүзүндө эң бир дугаар Олимпий одунуң национал эстафетасы-дыр, ол 123 хонук уламчылаар»-деп, аныктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле сайыт Уран-кыс Ондар чугаалал турар.

Нииртизи-биле Олимпий оду 65 муң километр орукту эртер, ону автомобильдерге, самолеттарга, поездилерге, орус улустуң үш аът кошкан шанаанга, оон туржук ивирлерге чедирер.

ТЫВАГА ЧАА ЦЕХТИ ТУДАР

Москва чоогунуң бөлүк сайгарлыкчылары чоокку хүннерде бистиң республикага чедип келир, маңа мал согар чаа цехти тударының айтырын Тываның Көдээ ажил-агый ямызының ажилдакчылары-биле сайгарып чугаалажыр.

Көдээ ажил-агыйның ол тудуун Барыын-Хемчик азы Чөөн-Хемчик кожууннарның девискээринге тургузар бе деп айтырыгны ам шийтирлеп турар. Малчыннарның продукциязын ол цех хүлээп алыр, ооң соонда ону болбаазырадып кылгаш, доңурган хевээр Москва облазынче чорудар. Бо ажилды 2012 чылдың август 16-да Тыва Республиканың болгаш Москва областың аразында садыг-экономика,

Эстафетаны Тывага хүлээп алыр талазы-биле оргкомитет белеткел ажилдарын чорудуп эгелээн. Кызылга ону байырлыг байдалга уткуп турда, Олимпий шимчээшкениниң ат-алдарлыг хемчеглерин боттандырат. Тываның эң эки танцы-сам коллективтери, спорт ниитилелдери, школалар ансамбльдери, студентилер отрядтары эң тергини көргүзүлгелерин бараалгадыр.

«Олимпий одунуң ачызында бистиң республика бүгү чурттуң кичээнгейиниң төвүндө алаар. Тываның чедишкенини, муң-муң чылдардагы культуравысты болгаш чаңчылдарыны, хүндүлээчел чоруувусту Россияның чурттакчыларына көргүзүр, сурагыл кижилеривисти таныштырар, бистиң дугайывыста шын эвес нептереп турар медээлерни буруу шавар аргавыс тургустунар»-деп, Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак чугаалал турар.

эртем-техниктиг болгаш культурлуг кады ажилдажылга дугайында дугуржулгага дүүштүр күүседир, ол дугуржулгага аттарны регионнарның удуртукчулары Шолбан Кара-оол биле Сергей Шойгу салганнар.

Бо чылдың августа Москва облазының чазаның даргазының оралакчызы Виктор Барсуков, агробизнесиң төлээлери-биле кады маңа кээп чоранын сагындыраал. Республикада бар этт обласче чедиреринге четчир деп түнелди олар үндүргеннер. Хой эди Россияның рыногунда онзагай черни ээлеп турар. Тывада шээр малды чайгаар үнген одарларда кадарып турар, ооң чиир чеминге кандыг-даа холускаа немевейн турарындан экология талазы-биле арыг чоруу-биле аажок үнелиг деп санал турар.

КЫЗЫЛ — ИРКУТСК АРАЗЫНГА

Бо ийи хоорайның аразынга ужар чүүл рейзин доктаамал тургузарын Тыва Республиканың Чазак Иркутск областың удуртулгазындан билээн.

«Бо агаар оруун сайзырадырынга идигни бээр бис. Ол дилегни дарый күүседир талазы-биле бүгү хемчеглерни алырын областың ямызынга дааскан»-деп,

Иркутскиниң Чуртталга Энергетика болгаш Транспорт парлалга албаны дыңнаткан.

Бо аразының авиахарылы херекчи кижилерге болгаш чурттакчыларга негеттинип турар ол дыңнадыгга айыткан. Кызыл аэропорту Ту-154, Ил-76 дээр судноларын хүлээп алыр арга

ЧЕДИ-ХӨЛДЕ НАРКОЛОГИЯ САЛБЫ

Октябрь айның эгезинде Чеди-Хөл кожуунуң Элегес суурунга республиканың наркология диспансериниң чаа эмчи-социал келдередилге салбырын ажиткан.

Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Анатолий Дамба-Хуурактың чугаалал турары-биле алырга, ниитилелде арага-дарыга сундулуг апарган аарыг кижилерге дузаны көргүзери эргежок чугула. Кем-херек үлгедиишкени хөй кезинде араганың хайындан болуп турар чүве болганда, арага-дарыга сундулуг кижилерни шийдериниң орнунга, оларны баш удур аарыгдан эмнээни дээр. Ынчангаш бо салбырны ажадып турарының кол сорулгазы-аарыгны тиилеп, чырык,

чаагай чуртталгаже орукту туду. Элегес суму чагыргазын Маргарита Оюн өөрүп четтиргилереткен:

«Бистиң суурувуска салбыр каны-биле 20 ажилчын олуттурган. Ол дээр, улуг өөрүшкү-дүр бистиң салбырда 12 кижини эмнээр олар шупту республиканың диспансериниң стационар келген кижилер болуп турар. Жуунга мындыг улуг деткимче турарына канчаар-даа аажок бис».

Салбырда эмнедип чыдар хамаарыштыр шыңгыы дугургушкан.

ОРВИ БОЛГАШ ГРИППКЕ УДУР..

Соок үелер дүжүп, башкы хар чаапкан. Бо үелерде грипп болгаш ОРВИ-ниң хоралыг микробтары агаарга тарап, кижиниң организмине аарыгны тывылдырар.

Сентябрь айның төнчүзүндө-ле чурттакчы чонга грипп болгаш ОРВИ-ге баш удур тарылганы чорудуп эгелей берген. Бистиң республикага уругларга болгаш улуска нииртизи-биле федералдыг бюджеттен 136

муң вакцинаны тускайлаан. Чедир студентилерни, өөрчүп хоочуннарны дээр, 49 муң респираторлуг инфекцияга удурткан. Кадык камгалал болгаш хөгжүлдө ямызының дыңнадыгы биле алырга, амгы үеде республикага болгаш ОРВИ-ге хамаарыш чүгээр болуп турар.

ТР-ниң албан сайт

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазы

НАЦИОНАЛ АЙТЫРЫГЛАР — ЧОГУМЧАЛЫК

Октябрьның 15-те Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының хуралына Россия Федерациязының күрүнениң национал политиказының стратегиязының төлөвилелиниң сайгарылгазын чугаалашкан.

Чоокта чаа Россия Федерациязының Президентизиниң чанында националдар аразының хамаарылгаларының талазы-биле чөвүлелиниң РФ-тиң күрүнениң национал политиказының стратегиязын белеткээриниң ажилчын бөлүүнүң хуралы болуп эрткен. Ол хуралга ажилчын бөлүктүң ажилдап кылганы чурттуң национал политиказының стратегиязының төлөвилелин өзек кылдыр хүлээп алырын шийтирлээн болгаш ону хөй-ниитиниң сайгарылгазынче кириген. Октябрь 1-ден 25-ке чедир үеде чон ортузунга база хөй-ниитиниң сайгарылгазын кылган соонда, кирген санал-оналдарны өөренип көргөш, РФ-тиң националдар аразының хамаарылгаларының талазы-биле Россияның Президентизиниң чанында чөвүлелче кирир болганын хуралдың киржикчилеринге Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д.Монгуш, хуралды ажадып тура, эге сөзүңгө чугаалаан.

— Россия Федерациязының амыдыралында бо кол өзек айтырыгларны бирээзи дээрзин шупту эки билдир бис. Россия дээрге делегейниң эй хөй янзы нация чоннарының чурттал турар улуг күрүнени болгай. Ынча хөй янзы-бүрү язы-сөөк болгаш аңгы-аңгы дылдарлыг чурттакчы чоннары каттыштырып турар чурт-

даа ховар. Ылаңгыя орус чоннуң каттыштырыкчы ролунуң ачызында Россия Федерациясында чурттап турар кижилер язы-сөөк, дыл-домак болгаш езу-чаңчылдар талазы-биле, чеже-даа аңгылангып турар болза, бо күрүнениң девискээринде чурттап чоруур болгаш боттарын олар шупту Россияның хамаатызы бис деп санап чоруур. Чурттуң экономикага болгаш культурлуг хөгжүлдесинге, чурттар аразының харылзаазын калбар-тырынга бир демниг күштүг чоруу-биле Россия канчаар-даа аажок улуг салдарлыг болуп турар. Ынчангаш Россияның делегейде алдар-хүндүткели чылдан чылче улам бедип орат. Россияда хамааты бүрүзүнүң ол дээр чоргааралы күштелген.

Ынчалза-даа сөөлгү чылдарда, амыдыралдың уг-шиниң өскерилгени-биле, ылаңгыя Совет Эвилелиниң дүшкениниң соонда, хөй янзы чурттакчылыг күрүнениң амыдыралында багай салдарлыг чүүлдер база көвүдээн. Чаңгыс күрүнеге катчып турган улус-чоннар аңгылангып эгелээнинден чер-девискээр талазы-биле маргылдаалар тургустунуп, нациялар аразында месилдежишкенин тыттып келген. Ооң кол чылдагааны — чурттакчы чоннуң амыдырал деңгелиниң дең эвес байдалда болуп турарында. Ниитилелдин бай болгаш яды кижилериниң

амыдыралының аразында ылгалының талазы-биле Россия бирги черде келгенин демин эртен чаа телевизорга чугаалап турар чорду. Эрге-чагырга коррупциязы, калбаа-биле көжер-дүжер чоруктарының көвүдээни, аңгы-аңгы аймак чоннарының бөлүктөрүнүн диаспораларының тыттып турары күрүнениң бир демниг чоруунга багай салдар чедирип турар апарганындан күрүнениң национал политиказының стратегиязының төлөвилелиниң чаа редакциязын ажилдап кылыр ужуз тургустунуп келген. Бо документ-биле таныштым, амыдыралчы, улуг ужуз-уткалыг документ-тир деп көрдүм.

Бистиң Тыва Республикага хамаарыштыр чугаалаар болза, шупту билдир бис, байдал чогумчалыг. Бо чылдың эгезинде база бо-ла ышкаш ужуз-уткалыг документини сайгарып чугаалашкан болгай бис: «Тыва — тайбың болгаш чөлшээржилгениң девискээри» деп. Бистиң республикада база хөй нация кижилер чурттап турар. Ынчалза-даа бистиңде ол талазы-биле месилдежишкенин, үскүлежишкенин чок. Өг-бүлө (бытовой) иштинге нация ылгажыр чүүлдерни чок деп болбас, ол бар, аңаа удур бир демниг хөдөлүр ужузлук бис. Тываның бүгү чурттакчылары Россияның хамаатылары болганда, шупту эпигде-деминг, дең эргелиг ажилдап-чурттаар ужузлук. Ынчангаш чурттуң национал политиказының стратегиязын ажилдап кылырынга идепкейлиг кирип, ол талазы-биле санал-оналдарыны киирээлинер — деп, Хонук-оол Доржуевич коллегаларын кыйгырган.

Улаштыр Тыва Республиканың Чазаның Аппарадының удуртукчу-зунуң оралакчызы Ю.Ю.Ананьин сөс алгаш, Россия ышкаш хөй нация чоннарлыг, хөй дылдыг, янзы-бүрү культуралыг, езу-чаңчылдарлыг чурттакчыларлыг чуртка күрүнениң национал политиказының стратегиязы дээрге, фундаменталдыг ужуз-уткалыг айтырыг-дыр дээрзин демдеглээн. Ынчангаш чон-биле ажилдап чоруур удуртукчу кижини, хөй-ниитиниң ажилдакчызы, ылаңгыя политик кижини амыр-тайбың чурттаарының бир дугаар кол байдалы хамааты чаңгыс демниг чорук болгаш националдар аразының хамаарылгалары дээрзин билдир. Россияның девискээринде 193 этниктиг бөлүктөр кожа-хелбээ амыдырап-чурттап чоруур. Оларның аразында улуг-даа, биче буурай-даа чоннарың езу-чаңчылдары, дилы, оларның хостуг чоруун күрүне камгалап турар. Ындыг угланышкын-биле ажилдап-чурттаарын баштайында РФ-тиң доктаалы-биле, ооң соонда 1996 чылда Президентиниң чарлы-биле бадылаан. Ук чарлык бо чоокку хүннерге чедир күштүг болуп келгени ол. Бөгүн күрүнениң национал политиказының стратегиязының чаа төлөвилелин чугаалажып, сайгарып турар-дыр бис. Хамааты патриотчу чоруувусту көргүзээлинер. Россияның хамаатызы мен дээр чоргаарланыр ужузлук бис. Чоннуң үнү дыңнап тургаш, ол политиканы ыяк кылдыр тургузаалыңар. Президент В.В.Путиниң мынча дээр сөстөрүн сагындырып каайн: «Национал политикада бөдүүн шийтирлер

чок, ооң элементилери дың бүгү адырларында кижини бүрүзүнүң чаагдалын хандырып турар чорудар ужузлук бис. Юрий Юрьевич чугааза.

Хуралга Тываның тарлыг шинчилелдер институтунун эртемденнериниң нацияда хамаарылгаларыны ужузлук чорутканы сайгайтырыг-харыларынын дерин хуралдың кире улуг сонургал-биле Бөдүүн кижилерни харыларындан чурттап сагыш-сеткили чүү дээр сырап, дүвүрөп азы чорутуру билдинер бис харылардан алырга, публикада националдар харылзааларының бай регионнарда бодаарга, чогумчалыг дээрзи иле. Хөй-ниити палатазы жигүннери Раиса Күжү да Антуфьева, Вера И болгаш өскелер-даа национал политиказының стратегиязының төлөвилелин өзек кылдыр хүлээп а санал-оналдарын немэ Республиканың Чазаның дугурушкан.

Светлана Б

НАРКОТИКТЕРНИҢ ХОРАЗЫНГА АЛЫСПАС ДИЗЕ...

● Демниг чорук, бедик харысалга, сагыш човаашкыны негеттинер

Тыва Республикада наркотиктерге удур демисел чорудар комиссия бодунуң ээлчеглиг хуралына составында наркотиктер кирип турар чайгаар өскөн үнүштерни узуткаар талазы-биле эрткен чай дургузунда кылып чоруткан ажилдарның түңнелдеринин дугайында чугааны чоруткан.

Конопля шыпкан ерлер эвээжээн бе?

Хуралдың кол айтырыына аарыштыр илеткел кылган дээ ажил-агый болгаш аш-чем кызының сайыдының оралакчы Сергей Ондарның чугааны-биле алырга бо чылын 5060 тар черде өскөн конопляны аарыштыр планнаттынган турган. Боттарының тургузуп алган планын 55 хууга Бай-Тайга, Чеди-Хөл, Кызыл кожууннары күүсеткен.

публика программазындан алган хирезинде планнаттынган ажилдарны чүгле 16 хууга күүсеткен. Боттарының тургузуп алган планын 55 хууга Бай-Тайга, Чеди-Хөл, Кызыл кожууннары күүсеткен.

7 кожуунда бүгү күжүн тарылга ажылынче мөөңнээн

Сүт-Хөл, Тес-Хем, Тере-Хөл, Тожу, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин кожууннарында конопля өспөй турар, азы ийи-чаңгыс таваржыр болганындан бо кожууннарың киржилгези планда кирбейн турарын онзалап демдеглезе чогуур.

Сергей Ондарның тайылбырлаанын езугаар алырга айтыкан кожууннар республика бюджетинден тарылга ажилдарын чорударына деткимчени ап турар.

Чайгаар өскөн хоралыг үнүштер дээш торгаар

Россия Федерациязының Административтик Кодексинин 10.5 чүүлүн езугаар хамаарышкан девискээрлеринде наркотик составыг үнүштерни, азы херек үүлгединге чедирип болур байдалдарны узуткавааны дээш харысалга онаажыры көрдүнгөн болгай. Ынчангаш болуп эрткен хуралга тус черлерниң чагырга даргаларының айтырыгга хамаарыштыр харысалга чок чорун барымдаалап оларга торгаал онаары эң-не дээштиг арга болур дээрзин наркотиктерге удур демисел чорудар комиссияның даргазының оралакчызы Артур Монгал демдеглээн.

Маңаа онаашкан торгаалды төлөвүн дээш Административтик Кодекстин 20.25 дугаар чүүлүн езугаар немелде торгаалга онааштырып болур дээрзин база сагындыраы артык эвес.

Сылдаглаар чорукту соксадыр

Чөөн-Хемчик кожуунга чогуур

ажылдар планы күүсеттинмээнин хоран чаштырар техника чогуу-биле тайылбырлааны кол федералдыг инспектор Александр Поповту кайгаткан. «Кажан планнаашкын чоруп турар үеде, харын-даа барык 500 литр химикаттарны садып ап тургаш безин кожуунуң удуртулгасы чаштырар техниказы чок дээрзин билбээн турганы ол бе?» — деп, Александр Попов харысалгалыг удуртукчуларның тоомча чогуу сойгалаан. Арга бергедезе, чоок кавы кожууннардан ачылап ал болгай. Мындыг чылдагаан дилээр чоруктарның уржуундан чылдан чылче ажил экижиир туржук, чаңгыс черде талбышаан турарын ол чугаалаан.

демисел чорударына комплекстиг хемчеглер программазын ажилдап кылырын дүргедирин Көдээ ажил-агый яамызынга дагын сагындырган. Ук программа республика бюджетин хүлээп алыр бетинде камгалаттынган турар уjurлуг.

Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгалдың саналдаанын езугаар кожууннарда наркомания талазы-биле байдалдың шинчилелин чорударын шиитпирлээн. Шинчилелдин түңнелдеринин дугайында дыңнадыгны Чазак Даргазынга илеткээри көрдүнгөн.

Наркоманияга удур журналистерниң деми-биле

Хуралдың хүн чурумун езугаар массалыг информация чепсектерин таварыштыр наркотиктерге удур демисел ажилының дугайында айтырыгны чыылганнар сайгарып чугаалашкан. Айтырыгга хамаарыштыр сөс алгаш, информатизация болгаш харылзаа сайыдының парлалга талазы-биле оралакчызы Алимаа Королева журналистерниң киржилгези-биле наркоманияга удур демисел ажилын чорударының тускай концепциязын ажилдап кылыры чугула дээрзин айтыкан.

Айтырыгга хамаарыштыр рес-

салдарларының дугайында тайылбыр ажилын калбаа-биле чорударының дугайында чүүлду журналистер организацияларының мурнунда салдынган күрүне даалгаларына немештирер дугайында шиитпир хүлээп алдынганын Алимаа Королева хурал киржикчилеринге дыңнаткан.

Наркохайгаарал эргелелиниң даргазы Алексей Анкудинов чонун келир үезинге айыылды тургузуп турар наркомания айтырыгына чаа тургустунган яамының сагыш-човангыр туружун чүүлдүгүнүп айтыкташ, чамдык журналистер организацияларының талазындан наркомания айтырыгларын чырыдарын төлевирлиг чорудар күзелин элдепсинип, демдеглээн. Ынчангаш информатизация болгаш харылзаа яамызының саналы кончук үезинде болгаш эки түңнелдерни көргүзер боор дээрзинге идегелин илдеткен.

Социал реклама төлевирлиг болур бе?

Массалыг информация таварыштыр наркоманияга удур демисел ажилын чорударына база бир дээштиг болуп болгу дег хемчеглерге тайылбырлыг социал реклама хамааржыр.

"Реклама дугайында" феде-

Акшаландырышкын үезинде херек

Тыва Республикада наркотиктер саарылдазын хынаар федералдыг Эргелелдин даргазы Алексей Анкудинов конопля узуткаарына республиканың сорулгалыг программазын езугаар көрдүнгөн акшаландырышкынны күс чоокшулап келгенде шилчидер чорукту соксадырын саналдаан. Акшаландырышкынны августа эвес, апрель айда чорудары чугула.

Сорулгалыг программаны дүргедир

Хуралга 2012-2015 чылдарда республиканың наркомания-биле

публиканың массалыг информация чепсектеринин чорудуп турар ажилының сайгарылгазын чоруткан. Оон түңнелинде темага хамаарышкан материалдар наркохайгааралдың парлалга албанының материалдары-биле кызыгарлаттынып турары илерээн. Журналистерниң талазындан бистиң биче-буурай чонувустуң амгы болгаш келир үезинге айыылды тургузуп турар байдалче чогуур кичээнге салдынмай турар сайыттың оралакчызы чугаалаан.

Ынчангаш, яамының талазындан наркоманияның кадыкшылга, экономикага болгаш корум-чурумга, чонун амыдырал байдалына чедирип турар хоралыг

ралдыг хоойлуда чыл дургузунда чорудуп турар чарлал-реклама хемчээлиниң беш хуузун тайылбырлыг социал реклама көргүзеринге тураскаадыры ыяп дээрзин айтып каан. Ол хирезинде социал роликтерни көргүзер дугайында дугуржулганы "Новый век" телекомпаниязындан аңгы реклама компаниялары-биле чарып алыры болдунмаан. Наркохайгаарал Эргелелиниң удуртулгасы бо айтырыгны шиитпирлээр сорулга-биле "Реклама дугайында" федералдыг хоойлуну күүседиринден ойталааны дээш административтик харысалга онаарының дугайында айтырыгны өөренип көөрүн шиитпирлээн.

Чечена БУЛЫТОВА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

"2011-2012 чылдарда Тыва Республиканың кадык камгалалын чаартыры" программага өскерилгелер кириеринин дугайында
2012 чылдың июль 16 №399 Кызыл хоорай

2010 чылдың ноябрь 29-та "Россия Федерациязынга Ыяап-ла медицина камгаладылганын дугайында" №326-ФХ Федералдыг хоойлунун 50 чүүлүнге, 2012 чылдың апрель 6-да Россия Федерациязын Чазанын "Ыяап-ла медицина камгаладылганын федералдыг фондузунун бюджетинден тыппып турары акша-хөреңгинин күсели-биле Россия Федерациязын субъектилеринин кадык камгалалын чаартырынын 2011-2012 чылдарда саң-хөө хандырылганын дүрүмнеринин 7 пунктузунга өскерилгелер кириеринин дугайында" №286 доктаалыга, 2012 чылдың апрель 19-та Россия Федерациязын Чазанын №581-р айтышкынынга, Тыва Республиканын Чазанын, Россия Федерациязын Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызын болгаш Ыяап-ла медицина камгаладылганын федералдыг фондузунун аразында 2012 чылдың май 18-те "2011-2012 чылдарда Тыва Республикага кадык камгалалын чаартырынын" программанын саң-хөө хандырылганын дугайында немелде дугуржулганын дүүштүр, "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалалын чаартырынын" регион программасында кирген медицина дериг-херекселдеринин даңзынга өскерилгелер кириер сорулга-биле, а ол ышкаш хөй талаалыг хүлээп алышкын тургузулганын баазазынга спутник харылзаанын ГЛОНАСС азы ГЛОНАСС GPS борт аппаратураларын санитар транспортунга дериг, медицинанын дүрген дуза станцияларын (салбырларын) харылзаа-информация дериг-херекселдери-биле мониторинг кылырынга болгаш санитар транспорту эргелеп-башкарынга ГЛОНАСС азы ГЛОНАСС GPS системаларын тургузар, а ол ышкаш санитар транспорту диспетчер ажилын хандырынга спутниктиң навигация технологияларын ажылгап ажилдаар

Тыва Республиканын девискээринге хендир үнүштүн (коноплянын) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударынга күрүне деткимчезин тыпсырынын чурумун бадылаарынын дугайында

2012 чылдың июль 20 №419 Кызыл хоорай

2010 чылдың ноябрь 19-та Тыва Республиканын Чазанын №508 доктаалы-биле бадылааны "2011-2012 чылдарда Тыва Республикага наркотиктерни соора ажылгаар болгаш оларны хоойлуга чөрүштүр садар чоруктарның профилактиказынын талазы-биле комплекстиг хемчеглер" республиканын тускай сорулгалыг программанын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканын девискээринге хендир үнүштүн (коноплянын) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударынга күрүне деткимчезин тыпсырынын чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканын республика бюджетинин акша-хөреңгизинин күсели-биле тыппып турар субсидияларнын түңнел-

2012 чылдың июль 20-де Тыва Республиканын Чазанын №419 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканын девискээринге хендир үнүштүн (коноплянын) кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударынга күрүне деткимчезин тыпсырынын чуруму

1. Хендир үнүштүн кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглерни чорударынга күрүне деткимчезин тыпсырынын чуруму (моон сонгаар-Чурум дээр) хендир үнүштүн кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаар талазы-биле хемчеглеринге күрүне деткимчезинин сорулгаларын болгаш негелделерин тодарадып турар.

2. Күрүне деткимчезинин сорулгазы болза, наркоманиянын өзүп орар темпизин доктаадыры-биле республиканын кодээ

аппарат-программа комплекстерин садып алып сорулга-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың март 22-де Тыва Республиканын Чазанын №167 доктаалы-биле бадылааны "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалалын чаартыры" программага дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 1 кезекте:

а) 2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалалын чаартырынын программанын паспортун чаа эдилге-биле №1 капсырылга езугаар бижири;

б) "2011-2012 чылдарда Тыва Республиканын кадык камгалалын чаартырынын программанын күүседир талазы-биле хемчеглерниң системасынын" таблицанын чаа эдилге-биле №2 капсырылга езугаар бижири;

в) "Дериг-херекселдер-биле хандыраары" 1 сорулга "медицина албан черинин материал-техниктиг баазазын быжыглаары" 2.4. хемчеглерни чаа эдилге-биле №3 капсырылга езугаар бижири;

2) программанын "Медицина албан черлеринин материал-техниктиг баазазын быжыглаары" 3 кезээнге дүүштүр чагыттынган медицина дериг-херекселдеринин даңзын чаа эдилге-биле №4 капсырылга езугаар бижири;

3) "Программанын саң-хөө хандырылганы" 8 кезекти №5 капсырылга езугаар чаа эдилге-биле бижири.

2. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын Канцеляриязын болгаш Чазак Аппаратынын социал политика эргелелинге дагзыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

деринин дугайында отчетту Тыва Республиканын Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызы кылып чорудар болгаш квартал санында, отчеттуг кварталдың соонда үнген айның 10-нун хүнүнге чедир ону Тыва Республиканын Саң-хөө яамызынче болгаш Тыва Республиканын Экономика яамызынче кириер.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын оралакчызы А.М. Монгалга дагзыр.

Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

ажыл-агыйның ажылгал черлеринге хендир үнүштүн кайы хамаанчок үнер өзүмнерин узуткаары болур.

3. Хендир үнүштүн өзүмнерин узуткаарынга субсидияларны (моон сонгаар-субсидиялар дээр) 2010 чылдың ноябрь 19-та Тыва Республиканын Чазанын №508 доктаалы-биле бадылааны "2011-2012 чылдарда Тыва Республикага наркотиктерни соора ажылгаар болгаш оларны хоойлуга чөрүштүр садар чоруктарның профилактиказынын талазы-биле комплекстиг

хемчеглер" республиканын тускай сорулгалыг программанын күсели-биле тыппыр.

4. Тыва Республиканын республика бюджетинин акша-хөреңгизин бодунун хуу дузалал ажил-агыйын кылып турар хамаатылардан аңгыда, көдээ ажил-агый барааннарынын бүдүрүкчүлеринге (моон сонгаар-субсидия алыкчылары дээр) хендир үнүштүн өзүмнерин узуткаар талазы-биле ажилдарны кылып техника садып алырынга Тыва Республиканын Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызынын (моон сонгаар-ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы дээр) санаашкыннарын езугаар тыппыр.

5. Субсидияларны субсидия алыкчыларынга Тыва Республиканын республика бюджетинин субсидияларынын ол сорулгаларга тускайлаан хемчээлинге дүүштүр ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызынын шийт-пирин (дужаалын) барымдаалап тыппыр.

6. Субсидия алыкчылары эртип турар саң-хөө чылынын июль 20-ге чедир бо чурумун 7 пунктузунда айыттыг даңзы езугаар документилерни ийи хуу кылдыр ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызынче кириер.

ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы кирген документилерни сайгарар, субсидияларнын түнүн санап үндүрер, субсидияларны тыппсырынын азы ону тыппсырындан ойталаарынын дугайында шийтпирни 10 календарь хүнүнден орайтатпайн хүлээп алыр.

Документилерни бо чурумун негелделеринге дүжүп турарын хынап көргөн соонда субсидия тыппсырынын дугайында керээни чарар, оон бир хуузу субсидия алыкчызынга бээр.

Субсидия тыппсырынын дугайында шийт-пирни хүлээп алган соонда ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы кириген документилерни барымдаалааш, бюджет алыкчызынын хендир үнүжүнүн өзүмнерин узуткаарынын талазы-биле чарыгдалдарын акшалан-дыраарынын чагылгарын тургузар болгаш Тыва Республиканын Саң-хөө яамызынче оларны чорудар.

Тыва Республиканын Саң-хөө яамызы чагыгны барымдаалап ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызынын Федералдыг казначействонун Тыва Республика талазы-биле эргелелинде ажиттыг агар санынче акша-хөреңгини, оон соонда субсидия алыкчыларынын Россиянын чээли организацияларында ажиттыг агар саннарынче чорудар кылдыр шилчидер.

7. Субсидияны төлээринин барымдаалары болза:

1) хендир үнүжүнүн өзүмнеринин үнү чыдар черлерин химиктиг арга-биле болбаазырадыр чер участоктарынын шөлүн,

2012 чылдың февраль 6-да Тыва Республиканын Чазанын доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында
2012 чылдың июнь 20 №331 Кызыл хоорай

Тыва Республиканын Чазанын доктаадыры болза:

1. 2012 чылдың февраль 6-да Тыва Республиканын Чазанын "2010 чылдың декабрь 7-де Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын "Тыва Республиканын күүсекчи эрге-чагырга органнынын тургузуунун дугайында" №230 Чарлынга өскерилгелер кириеринин дугайында" 2011 чылдың декабрь 16-да Тыва Республиканын Чазанын Даргазынын №213 Чарлын күүседиринин талазы-биле хемчеглер дугайында" №47 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалда:

а) 1 пунктунун үшкү абзазында "болгаш күрүненин унитарлыг бүдүрүлгелери" деп сөстөрни ап кааптар;

б) 2,4,5 пункттарны күжүн чидирген деп санаар;

в) 6 пунктунун ийги болгаш үшкү абзацтарын, 7,8 пункттарны күжүн чидирген деп санаар;

2) Тыва Республиканын Чазанын чанында Херектер эргелелин дугайында дүрүмде:

а) 8 пунктуда:

18 иштиги пунктуда "ведомствонун чагыргазында унитарлыг бүдүрүлгелерге

билдиринишкенин ээзинин төлө-терин болгаш почта адресин; хостуг хевирге бижээн билдир

2) химизация херекселдир алырынын керээзи.

8. Субсидия тыппсырындан с дугайында шийтпирни хүлээ барымдаалаары болза:

- субсидия алыкчылары саннарын чээли организацияла болза;

- хендир үнүжүнүн өзүм чыдар черлерин узуткаар код техниказы субсидия алыкч болза.

9. ТР-ниң Көдээ ажил-агый бадылааны майык езугаа алыкчыларынын даңзын Т ажил-агый яамызы тургузар.

10. Тыва Республиканы б хөреңгизин көрдүнгенин езуга нынын бадыткалы болза, кылд дарнын ийи таланың ат салга болур.

11. Бюджет акша-хөреңги биле кириген медээлерниң би ментилерниң шын болуру дээ ганы күштүг болуп турар хоой дүүштүр субсидия алыкчылар Долу эвес болгаш (азы) шын лерни киригени чорук бюджет гизин тыппсырындан ойталаа тывыстыг бюджет акша-эгидеринин дугайында тургузарынын барымдаалары

Бир эвес бюджет акша-өскээр ажылгаар болза, ол акш субсидия алыкчызы, ТР-ниң К агый яамызынын эгидеринин негелде кириген хүнүнүн календарь хүннеринин дургузун биле эгидер. Бюджет акша-хөр тура-биле эгидеринден ойталаа ниң Көдээ ажил-агый яамызын хомудалын езугаар Россия с зынын хоойлужудулганын д чуруму-биле эгидер.

12. Субсидияларны ажылгап дугайында отчетту ТР-ниң Көдээ яамызы квартал санында, отчет дың соонда үнген айның 10-н чедир Тыва Республиканын Сан зынче болгаш Тыва Республика мика яамызынче кириер.

13. Субсидияларны ажылгап контролду Тыва Республиканы бюджет хайгааралынын талазы-б боттандыраар.

хамаарыштыр ийиги тургузукчу терни ап кааптар;

25 иштиги пунктуну күжүн чид санаар;

б) 10 пунктуга дараазында абзацты немээр:

"Херектер эргелекчизи түр турар үеде оон хүлээлгезин оон оо күүседир."

в) 11 пунктунун тоску абзазын "чагыргазында унитарлыг бу лерниң уставтарынга чопшээрел (сөстөрни ап кааптар, ", ажил бер оске-даа хүлээлгелерин боттанд сөстөрни немээр;

3) Тыва Республиканын Чаз ректер эргелелинге чагыртыр Тыва ликанын күрүне албан черлерини күрүненин унитарлыг бүдүрүлг даңзызында:

а) адында "болгаш күрүненин у бүдүрүлгелери" деп сөстөрни ап к б) 3.4 пункттарны күжүн чиди санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская болгаш "Шын" солуннарга парлаа **Тыва Республиканын Чаз Даргазынын оралакчызы А. М**

Кадык камгалалында

ЧААРТЫЛГАЛАР УРУГЛАРГА ДУЗАЛЫГ

«Тыва Республиканың 2011-2012 чылдарда кадык камгалал чаартылгазы» программаның боттандырылгасы 2 чыл кылдыр көрдүнген. Кол сорулгазы — чурттакчы чонну чедимчелиг эмчи дузазы-биле хандыраы болгаш ооң шынарын экижидери. А кол угланышкыннарынга эмчи албан черлериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаары, кадык камгалалында амгы үениң информациялыг системазын база эмчи дузазын көргүзүр стандарттарны шиңгээдири болгаш капитал септелге чорудары хамааржыр. Программа езугаар шилчиттинген акшаның 25 хуузу уругларның кадык камгалаар байдалды экижидеринче көрдүнген. Ол талазы-биле Республиканың уруглар эмнелгези — хандырылга алыр кол объектилерниң бирээзи.

Программаның уруглар эмнелгезинде кайы хире боттанып турарының дугайында улуг эмчи Оолак Данович Монгуш таныштырды.

— Оолак Данович, «Кадык камгалалының чаартылгазы» тускай сорулгалыг программаның боттандырылгасын талашып турар болгай, уруглар кайы хире кичилген?

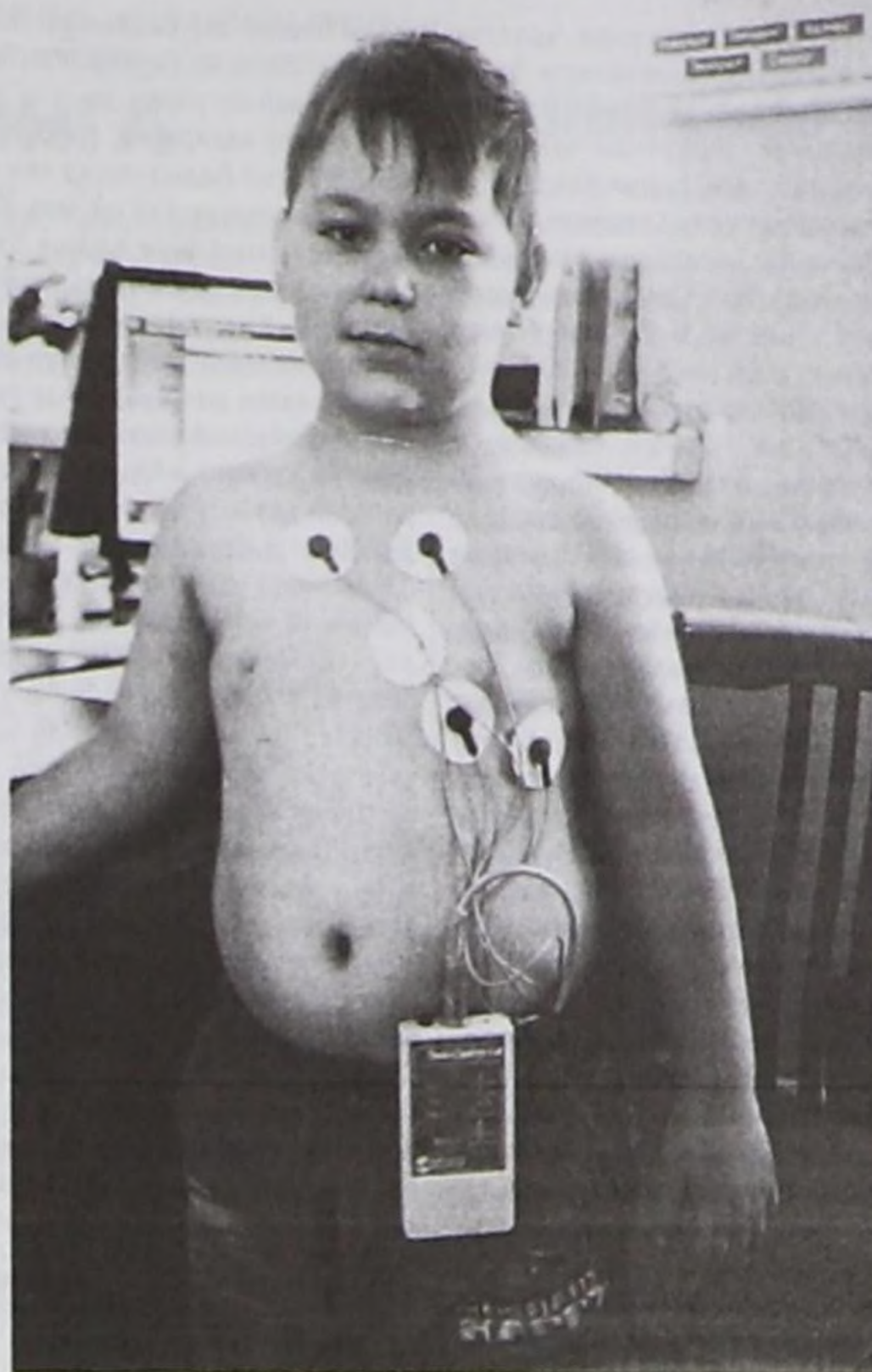
— Ленин кудумчузунда Республиканың уруглар эмнелгезиниң сорулгалыг салбыры бар. Ооң ораның 1961 чылда туткан. Ол эрхтигирээ болгаш улуг септелге негетинип турган. Ынчангаш кадык камгалал болгаш хөгжүлдө яамызынга программа езугаар чагыт кирирде, уругларда ук салбырга хамаарыштырган бис. Бо хүннерде ол талазы-биле улуг ажил доозулган. Илетке ажилдары болгаш чаа дериг-херексел-биле эмнелгелерни деригири — эң негизги өскерилгелер. Бо талазы-биле силерниң эмнелгелер-

кандыгыл?

— «Кадык камгалалының чаартылгазы» программаның аңгыда, ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы «Кадык-шыл» деп төлөвилелди боттандырып турар. Ооң дузазы-биле чаа алган дериг-херекселдеривиске ажилдаар беш эмчини өөреткен бис. Ынчангаш тускай билигилг эмчилеривис бар, чаа аппараттарывыс ажыглаттынмайн баар деп чүве турбас.

— Эмнелгениң ажилында кандыг оон өске чаартылгалар барыл?

— Соматика салбырында кардиологтуг дуза оруннарын ажыткан бис. Чүрээ эмнедип турар аарыг кижилерге херек кадык камгалалының программасы-биле алган дериг-херекселдеривисти, өөредип алган кардиолог эмчисти ук салбырге шилчиткен бис.

даалап, «Нейрософт» дээр өкпе ишкирин хемчээр спирографты «кадык камгалал чаартылгазы» езугаар алдывыс. Спирограф пульмонолог эмчиниң өрээлинде турар. Ол ышкаш база бичи чаштарга хамаарыштыр чугаалаар болза, 500 граммдан өрү деңзигил чаа төрүттүнген уругларны азыраар чаа стандарт хүлээп алдынган. Ынчангаш деңзиги эвээш уругларны азыраар ийи интенсивтиг терапия инкубаторларын болгаш өкпеге агаар кирир аппаратты программа езугаар берген. Неонатология талазы-биле реаниматолог эмчини база өөредип алган бис. Пульмонологтуң болгаш гастроэнтерологтуң дузазы херек аарыг чаш уругларга, диаметри ийи миллиметр чинге фибробронхоскоп деп бронхалар патологиязын көөр аппаратты «Кадык камгалалының чаартылгазы» программаның дузазы-биле ажыглатче кириген бис. Ооң чингези чүгле ийи миллиметр болгаш чаа төрүттүнген уругларга база ажыглап болур, аарыг улустарга таарымчалыг, эпиг болуп турар.

— Уругларның консультация болгаш диагностика поликлиниказы тускай мергежилдиг эмчилер хүлээп турар биди республикада чаңгыс-ла эмнелге болгай. Ооң ажилында чаартылгалар бар бе?

— Консультация болгаш диагностика поликлиниказының ажилын экижидер сорулга-биле пульмонолог биле аллергологтуң өрээлинге спирографты, УЗИ-диагностиканың ал чоруур аппаратады дээр чижектиг дериг-херекселдерни ажыглатка алган бис. Чаңгыс аппарат-биле шупту кожууннары кезириге берге, ынчангаш амгы үеде ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы ал чоруур дөрт аппараты немей чагыткан. Оларны республиканың дөрт улуг кожууннарынга бээр.

— Бир солун чаартылга — электроннуг бижидишкун дугайында тайылбырлап

берип көрүцүрөм?

— 2012 чылдан эгелээш, «чаартылга» программасы езугаар эмнелгеде электроннуг бижидишкунни чорудуп эгелээш. Ада-иелер Интернетке киргеш, эмнелгениң албан-езузу-биле сайтызы таварыштыр эмчиниң хүлээр үезинче бижидип ал болур апарган. Эмчи болгаш сестра бүрүзүндө аңгы компьютер бар, аңаа аарыг кижиниң ооң мурнунда аарып турган аарыглары, эмнээшкунни көстүп келир. Электроннуг бижидишкун эмчиге-даа, аарыг кижиге-даа эпиг.

— Септелге ажилдары белен эвес болгай, ол талазы-биле кандыг бергелерге таварыштыңар?

— Эмнелгениң стационарлыг салбырынга пластик соңгалар салыр дугайында электроннуг садыглажылганы удуп алган киживис Монополияга удур федералдыг албан-биле шиттирлеп чадап турар айтырылгалыг болуп турар, оларның аразында судтуң истелге-хыналдазы чартык чылдан хөй уламчылап турар. Стационарлыг салбырның оран-савазын 1985 чылда туткан, ынчангаш оларны солугур ужуруг үе келген. Ынчалза-даа бо ийи таланың аразында бергелер дээш ам-даа чаа соңгалар чок хевээр.

— Садыглажышкун тундунде камналга чинч кээп турар бе? Оларны канчаар ажыглаарын көрүп турар силер?

— Бо чылын садып алган дериг-херекселдеривистиң хөй кезии эрткен 2011 чылдан артып калган камналга акшазы-биле саттынган. Бо чылдың төнчүзүндө үнүп келир камналга акшазын эмнелгениң капитал септелгезинче болгаш оран-саваның иштики электр шугумун долузу-биле чаартырыныче көрдүнген. Оон аңгыда ам-даа дөрт инкубаторну, анализатор, УЗИ-диагностика аппаратады, реанимобильди садып алырыныче угландыраар бис.

Уран ОНДАР чугаалашкан.

ЮБИЛЕЙИН ДЕМДЕГЛЭЭН

Чоокта чаа Республика-ның №1 эмнелгезиниң нейрохирургия болгаш урология салбырларының ажыттынганын бээр 40 чыл болган юбилейин демдеглеп эрттирген.

Бо хүнде нейрохирургия салбырының эмчи составының барык 90 хуузу — аныктар. Чаа дооскан эмчилер клиниктиг ординатураны эртип алгаш, ажилдап турары өөрүнчүг. Республиканың №1 эмнелгезиниң нейрохирургия салбырының эргелекчизи Орлан Донгактың чугаалап турары-биле алырга, ооң мурнунда бир чылда 10-15 кезишкун кылыр турган болза, сөөлгү чылдарда бир чылда 50-60 кезишкун чедө бээр апарган. 2005-2006 чылдарда салбырның амгы үениң дериг-херекселин алганы-биле, имплантантылар ажыглаар кезишкуннерни база кылырының аргазы тывылган.

«Кадык камгалалының чаартылгазы» программаның ачызы-биле салбырга 4, 5 млн. рубльге чаа дериг-херекселди садары көрдүнген. Оларның дузазы-биле нарын кезишкуннерни кылып болур.

Нейрохирургия салбырының тургузукчуларының бирээзи, РФ-тиң алдарлыг эмчизи, ТР-ниң Улустуң эмчизи, медицина эртемнериниң кандидады, дээди категорияның нейрохирург эмчизи Валерий Николаевич Ширипей мынчаар чугаалаар:

«Нейрохирург эмчи болурумну студент үемде шилээш мен. Тыва нейрохирургияның тургузукчузу, башкым В.П. Григорьевтиң ачызында шилип алган мергежилемге сонуггалым улам күштүг болган. Ол үелерде Чөөн-Сибирьниң регионнарының аразында баштай бистип республикага моюн сөөгүнүң мурнуку талазындан кезишкунни кылган. Ынчан ооң дугайында Новосибирск хоорайга СССР-ниң нейрохирургия төвүнүң хуралыга чугаалап демдеглээни канчаар-даа аажок улуг чедиишкун болган».

ИЕ-ЧАШКА ТААРЫМЧАЛЫГ БАЙДАЛДЫ...

Амгы үеде республикада ие-чаштың камгалалының талазы-биле күрүнө сорулгаларын боттандыраарыга херээженнер консультацияларының болгаш божудулга бажыңнарының оран-савазының чедишпези нарын байдалды тургузуп турар.

Чижээлээрге, Кызыл хоорайда чурттакчы чоннуң 54, 1 хуузу — херээжен чон. Херээженнер консультацияларының эмчилери чылдыңна херээжен чонну хүлээп, планын 100-102 хуу чедир күөседип турар-даа болза, көргүзүлгелер-биле алырга, ол дөмей-ле эвээш болуп турары билдингир. Чылдан чылче ылаңгыя божуур херээженнер көвүдөп, а гинекологтуг шинчилге эртер херээжен чон эмчи дузазын ап четтикпейн турар. Республикада божуур херээженнерниң барык 62 хуузу Кызыл хоорайда болуп турар. Ынчал кээрге, Кызыл хоорайда ийи божудулга бажыңнарында байдал кандыг дээрзи билдингир. Эмчилерниң чугаалап турары-биле алырга, нарын айтырыгны шиттирлээрде немей оран-сава тударындан өске кандыг-даа арга чок. ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызы байдалды холга ап, чогуур хемчеглерни дарый чорудар дээрзин дыңнаткан.

ТР-ниң Кадык камгалалының болгаш социал хөгжүлдө яамызының материалдарындан Алдынай БАДЫ-ХОО белеткээн.

кандыг ажилдар чорутуулан?

— Чаа дериг-херексел база хойунда Ленин кудумчузунда салып хамааржыр. Совет үелерден калган рентген аппаратты үениң Россияга кылган аппараты-биле солаан. Аппарат ооң урунда рентген-пленка-биле илдеп турган аппаратка бо-ро, каш катап эки. Рентген аппаратан аңгыда, эксперт классы «Узи» шинчилел аппаратады оң, ол кижиниң органнарында илдеп турган хөй кезиин шинчиле болур, ылаңгыя чүрек илдеп турар. Нитиизи-биле он ийи аңгы дериг-херекселди алган «Кадык камгалал чаартылга» программа езугаар алган реаниматив эмнелгеге эвес, бир урунда аарыг кижилерге улуг дузазын көргүзүр.

— Чаа дериг-херекселдерге илдеп, тускай билигилгилер база херек боор бол-ло, ол талазы-биле байдал

Ол ышкаш неврология салбырын Ленин кудумчузунда корпусче көжүргөш, ында неврофизиологтуг өрээлди ажыткан. Өрээлди аарыг кижилерни шинчилээр чаа үениң электроэнцефалограф-биле дерзэн. Сөөлгү үеде невролог эмчиниң дуза херек аарыг кижилерниң саны көвүдээн, ынчангаш чаңгыс электроэнцефалограф чедишпес. Ону бодап көргөш, ийи дугаар невролог эмчи биле эмчи сестраны өөреткеш, ийи дугаар неврофизиологтуг өрээлди ажыттывыс.

— Республикада, ылаңгыя бичиш уруглар аразында, аллергиялыг болгаш астмалыг кижилер саны өзүп турар. Программа езугаар мындыг аарыг кижилерге ажыктыг чаа дериг-херекселдер көрүдүнген бе?

— Бронхалары астмалыг кижилерниң өкпезиниң ишкири өскерли бээр. Кандыг эмнээшкун болгаш илдеп турар эмнериниң кайы хире дээштиин көөрдө, өкпениң ишкирин хемчээр ужуруг. Ону барым-

АВАМ САКТЫП...

Авамга мээң ынаам дендии...

Ол дугайында сөстөр-биле дамчыдары дыка берге. Авамны сактып келгеш, бирде кээргеп-даа, бирде аңаа чоргаарланып, авам дег эрес-кежээ, мерген угаанныг ие чок боор деп боданып олургулаар мен. Мээң авам бодунуң үезиниң бүгү-ле херээжен чону ыш-каш, бөдүүн байдалга чурттап чораан. Ооң дугайында сактыры — меңээ эзулуг таалал. Бир таварылганы кажан-даа утпас мен, уттуп шыдавас-даа мен. Ол дээш авайымга бүгү назынында мөгейип чоруур мен. Авайымның хүлүмзүрзүн аккыр шырайы караамга чуртунуп келир. Авам чүгле мени чырык черге чаяп, өстүрүп кижизиткен эвес, угбаларымны, дуңмаларымны болгаш дөргүл-төрөлдеривистиң чамдык ажы-төлүн база-ла карактап, азыражып өстүрүшкен-не болгай. Мен ынчан 4 азы 5 хире-ле харлыг турган боор мен. Ынчан авам сугнуң кыштап турган чери Кызылы-Шыраа-Булак боор. Эзим-аьрга ишти чер чүве. Бир-ле кежээ мээң эьди-кежим аажок изип, бир талакы будум шуут бастынмастап эгелзэн. Авамның чугаазы мындыг:

— Чаш уруг мынчаар ыглап-сыктап, эьди-кежи изип кээрге, удуур уйгу кайда боор, арай деп даң адаарын манап алгаш, тудугга ажыглаар чудуктарны тайгадан суурже бадырып турар машина бар чүве, ону канчап дозуп алырын бодап, уруум чүктөп алгаш, чер чырыыры билек, орук кыдыынче үнүп келген мен. Дыка-ла үр туруп келген бис. Шала часкаар үе, мээстер баштарында хар карандылап эгелзэн болгаш соок чүгээр турган.

Күжүр ие чаш уруун чүктөп алгаш, соок эртен та кайы хире муңгарап, боданып турган чүве ийик. Ынчал турда харын бир машина халдып чедип келгеш, чолаачызы кабиназындан дүжүп келгеш, айтырган:

— Кайнаар баар деп тур силер?

— Бо чаш уруумнуң эьди иззэн, даңны атсы орта удувады, ыглаар-сыктаар, алаагып тура хонган, эмчи чедирерим ол-дур ийин — дээрге, чолаачы бисти олуртуп алгаш, Кызыл-Мажалык эмнелгезинге чедирип каан дээр. Авам мени чүктөп алгаш, эмчиже кирип келген. Эмчилер ынчан шупту орус улус турган дээр чораан. Эмчилер мени шинчип көргөн, буттуң дискек кырында улуг ыжык бар болган. Дедир баштыг үнүп чадап турган кадага болган. Эмчилер ону кезипкен, дыка хөй хан, ирч төгүлген ышкакыл. Кескен соонда мээң ыглаар-сыктаарым-даа соксаан дээр. Авам биле мени бир палатага чыттырып каан.

Ол шагда «Дүрген дуза» машиназы деп чүве бар эвес, эмчилер чонга дузазын чедирерде аъттыг кээр турган. Чамдыкта чадаг-даа чоруурлар. Кожуун төвүнге бичии борбак бажыңга эмнелге турган, ийи-үш хире эмчи бар, олар улуг-даа, бичии-даа кижилерни эмнеп турган.

Сөөлүндө палатавыска бир херээжен кижикелгеш авамга: «Эмчилер силерни аажок мактап турлар. Ындыг ырак черден бичии уруун чүктөп алгаш, кызымаа-биле ие кижикелгеш, эмнелгеге эккелгени ол-дур, оон башка уруу ат болур часкан-дыр».

Авам хөөкүй ынчалдыр мээң амы-тынымны ап каан. Хөй чылдар эртсе-даа, ол сорбум хевээр артып калган болгай.

Сереңмаа МААДЫР-ООЛ.

Кызыл хоорай.

ИЕНИҢ ААС-КЕЖИИ – АЖЫ-ТӨЛҮНҮ

● Болган таварылга

Бажың чоогунда уруглар бойнаар шөлчүгөште бичии чаштар аразында чугаазы ам-даа билдинмес хирезинде чулчуруп-чулчуруп, акыларындан дудак чокка ойнап халып турар оглумнуң чаптанчыын, олардан ырак эвесте сандайда олуруп алгаш, хайгаарал олурар, бир чыл бурунгаар болган таварылга дугайында бодалдарже шымнып кире бердим.

Күскү үе турган. Өөредилге эгелзэнден бээр бир-ийи хире ай эрткен. Кады өөренип турар эш-өөрүмнүң байгы-ла сагыш човаан чүүлү, канчап күрүне шылгалдаларын чедиинишкенин дужаап алырып, диплом ажылының камгала-лын канчап эртерил дээр хевирлиг айтырыглар. Шынап-ла, бирги курстан эгелеп өөренип эгелзэни-вистен тура, беш чыл карак чивеш аразында эрте бергенин билбейн барган бис. Ам бо чыл дээрге, бистиң сөөлгү кады чаңгыс бөлүккө өөренир чылыгыс-ла болгай...

Мээң бодалымны бо бүгү чүүл-биле чергелештир база бир нарын айтырыг өйүп эгелзэн. Эжим-биле танышкандан бээр үш чыл эрте берген-даа болза: «Уруг манап турар-дыр силер» — дээр медээ дыңнаары биске өөрүнчүг-даа, муңгаранчыг-даа болган. Ынчанмайн канчаар, чаш төлдүг болуру кан-дыг-даа өг-бүлөгө күзөнчиг бол-гай, мындыг медээге канчап өөрү-вес боор. Ынчалза-даа эмчилер-нин: «Божуп болбас сен» — дээр чугаазы бисти бодандырыпкан.

Ада-иемниң хөй ажы-төлүнүн ортуну болгаш, улуг угбаларым-ның чаптанчыг чаш ажы-төлүн чассыдып олурганы караамга бо-ла чуруттунар. Оларны чаш турда карактажып берип-даа чораан болгаш, оран-шоваа бичии төл-дүн иезинче көргөн хүлүмзүрүүн, хензиг чаш чаактарының хоюг-чымчаан, иезиниң ону чаптаан сө-стериниң эргимин бодап келиримге, канчап удавас ие болур кижикел бодунга келген мындыг улуг аас-кежиин оскунар боор. Канчап-чооп-даа тургаш, сайзыраңгай үеде эмчи дузазы меңээ дузалаптар дээрзинге бүзүрөп алгаш, иштим-де оожум, аяар шимчээр чаш төлүвүстү, эжим-биле кады сүмелешкеш, арттырып алыр деп шиит-пирлеп алдымыс.

Эмчиге барып, дидими-биле сөөлгү шиитпирим чугаала-дым. Эмчи менче улуг карактарын борбак ай дег хере көрүпкеш: «Ынчанмайн көр, чүрээңге кезишкенин эртип турган кижикел-дир сен, ол хире улуг «нагрузканы» эртип шыдавас сен. Ам-даа аныяк-чалыы кижикел-дир сен, эки боданып ал деп чугаала-дым чол» — дээр, мени көгүдүп шаанга кирди. Мен бодумнуң шиит-пирим-биле хевээр олур мен. Эмчи мени чеже көгүдүп аагайлаар боор, ам шуут хорадап, мени сур-гап, кончуп эгеледи. Киргенимден бээр бир шак-даа чеде берди. Эмчиниң чамдык чугаалаан сөсте-рин херекке албайн, кулаам кы-дыы-биле эрттирип ор мен. Ам че-же кончудуп олурар боор, кулаам кызыпкаш, үнер деп бардым. Эмчи олудундан тура халааш, мээң ду-жумга келгеш, мени чаш уруглар дег четкеш, улуг эмчиниң өрзелин-че кири берди. Мээң байдалымны эмчим чугаалааш, улуг эмчиниң чүү дээрин четтикпейн манап туруп алды. Эмчи улустуң бодалы чаңгыс болбайн канчаар, улуг эмчи демги эмчиге каттыжып, мени база сургап-ла эгеледилер. Ыттавайын дыңнап турарымга, мени ам-на бо-

даны берген деп бодааннар боор, мени: «Кеттин че, гинекология баар бис» — деп бо ийин...

Миннип келиримге, хоорай кы-дында агып бадып чыдар хем кы-дында халып келген тур мен. Кар-манымда телефонум алгыра бээр-ге, орталанып, оожургап алгаш көөрүмге, демги эмчим долгап тур. Баштайгыларын тутпайн тур мен. Та каш катап долгаан, ынчал тура, тудуп алгаш: «Алло»-даа дивейн, дыңнап тур мен: «Адыр, бичии ка-да мени дыңна. Ам ынчаарга мын-дыг сен. Даарта келгеш, терапия салбырынга долу кадыыңның хы-налдазын чорудары-биле бир не-деля хире чыдыгыт. Удавас соң-гаартан чүрек талазы-биле улуг эмчилер келир, олар-биле кон-сультация эрткеш, чөпшээрел би-життирип алыр сен» — дээр, теле-фонун салып каапты. Эмчилерниң мээң кадыым дээр сагыш човап турарында ужуз бар болбайн аан, эмчи кижикел бодунуң аарыг кижикелге багай чүве күзеп чоруур эвес.

Шынап-ла, бо таварылга соонда ийи хире ай болганда, Новосибирскиден чүрек талазы-биле шыырак эмчилер келген. Оларга киреримге, чүрээм

рар, кады төрзэн кыс дуңмазы уткуп алды. Аалчылар бажыңыңга доктаап алыр деп турувуста база бир студент төрөл дуңмазының хөлезилеп чурттап турар бажы-ныңга эккелди. Ийи өрээлдиг кыт бажыңда беш тыва студент уруг-лар чурттап турар болду. Эпчок-сунгаш, чөпшээрешпейн турувус-та-ла, эмчилеп келген улуска акша херек-ле болгай, каш хонукта бис-тиң чанывыска турунар дээр бажы-ңыңга тургузуп алдылар. Шынап-ла, акша айтыры берге болбайн аан, өөрүүрүвүстү канчаар.

Бир-ийи хонук Сибириниң улуг хоорайларының бирээзи болур Новосибирск хоорайны сонуур-гаан экскурсиялар-биле эрткен. Хоорайже моон мурнунда келген-даа болзувусса, бо удаада база чаа-чаа чараш, солун чүүлдерни көргүлөдүм.

Россияның Сибирь облазының чүрек талазы-биле шыырак, ховар дээр эмнелге төвүңге келиривиске, Тывага кээр чораан эмчим чылы-биле уткуп-хүлээп алды. Эртеңги эмчи хыналдазын эрттиргеш, ам-на кирер ужузлуг эмчиге хүлээ-дип берди. Эмчим мени шинчилей көрүп, диагнозум номчааш, база-ла кончуттунуп-ла эгеледи. Ындыг

өске-даа чоок кижилериниң йында хөй-ле чүүлдер тинде дескинип чоруу-иём, кады чурттаан ына-чаар ирги, өршээл» — тейлеп чор мен. Сакты-үе дыка үр болган ыш-Наркоз салып каан бо-бодалдарым аразында-иёмниң: «Туттун, кызы-ла болгай сен» дээр да чаңгыланып дың-ышкакш...

Миннип келирим мацияда чыда-Дораан-на: «Оглум к-мээң чанымда чогул? эмчилер Тывага-ла чуг-ган чүве!» — деп айтыр-аксымда дузаламчы-тындырар болгаш оо-аппараттар кошкан хөй-долдур суп каанында-чугаалаттынмас. Хейде-чажы сыылаар. Бир-оттуп келгенимни эски-байдалым билип ка-«Оолдуг болган сен-Оглунуң шыдалы кош-болганындан өске эмч-барган, ам ажырб-чүгээртел экирий берге-ап алыр сен» — дидир.

Бир бодап келирим ышкакш боорго өөрүп-за-даа, канчап билер, ча-бир-ле чүве болурга, дыңзып алзын дээр ба-менден чажырып тура-дээр муңгарап-даа ч-«Ийи кижиниң кайызын-бис?» дээр эмчиниң с-жым иштинден үнмөстэ

Чоок кижилерим, база кады чаңгыс өрз-өөрүм (колдуу улуг-чорду) чежемейиниң-да-руп турза, оглумну и-биле көрбзэн шаамда-бүзүрөксевес кижикел бол-Эмчиниң чугаалааны дугаар чүрээмге кези-неделя болганда, чед-эрткен. Оглумнуң ачазы-вүстү барып көргөн со-жым оожургаан. Ие ки-ындыг уяна, сагыш чова-дур деп чүүлү боду-кырында бир-ле дугаар-ол боор.

Оглумну бир-л-көрүп, холга тут-Бүгү-делегейниң уруг-галалының хүнү болган. безин оглум төрүттүн-барык-ла чартык ай а-турган. Дээрниң аязы ол-кажандан-даа артык чыл-ышкакш сагындырды. Чу-база мындыг хуулгаазы-болур дээрзинге ынчан-бо ышкакш өөрүнчүг чу-чурттап чоруурувус У-кежик-тир деп бодап чо-

Эжим болгаш оон ду-биле кады оглумну алга-ле студент дуңмалары-жыңыңга келдивис. Уру-тиң келиривисти четтикпей-байыр чедирип, шайлаш-тирип, оглууска белек-д-лар. Өске хоорайда өөр-тыва кыстарның чаңгыс-туглары биске чедирге-канчаар-даа аажок-болган.

«Мама» дээр оглумну бодалдарымдан арай-рылдым. Боданыр дээр-ажар чеде бергенин э-барган болдум. Оглум-көдүргөш, бажыңче кири-Сайсу Х

"ШЫННЫН" *портфелинде*

Хоочуннар — аравыста

Сактыышкын

38 ЧЫЛ РУЛЬ АРТЫНГА

Мурнун былаажып халчыр сарыг-сарыг ГАЗельдерниң бирээзинден дүшкеш, Сүбедей спорт комплекзинче углай басыптар, чолдак даян-гыштыг, оожум кылаштыг, назылай берген кырганны бо-ла эскерип болур. Бо өңнүүм-биле шагдан тура таныжар, ужуражып келгеш-ле, Сүбедей спорт комплекзинде шыдыраа ойнаар клувувусче чоруптар бис.

Улугну улуг, бичини бичи деп хүндүлөп чоруур өлө баштыг өндүр өгбениң меңээ төөгүп берген амыдырал, ажил-агыын номчукчуларга сонуургадйын. Бижип турар чүүлүмнүн кол маадырын Кара-оол Кашпык-оолович Оюн дээр. Ол — хоорайнын хоочун чолаачыларының бирээзи, буян-чолдуг улуг өгбө.

К.К. Оюн ТАР үезинде, МЧАЭ-чаа тургустунуп турда, 1932-жыл октябрь 10-да Таңдының үргөн хеминиң унунга төртүтүнгөн. Бичкизинден-не ажылга аажок чорутуруп, мал-маган кадарып, инек аштаарындан аңгыда, оолдар эрип балыктаар, каттаар, кургаг ыяш чыып эккээр, кезээни кончук.

Бир катап Республиканың национал музейинче кире бергеш, оол Оюнун чоруун көргөш, бодунга чугааладым. Ол наар тайылбырлады: "Ийе, оол чурт-шинчилел музейиниң ордан-савазының бир залында чоруун турган. Оң адаанга "Чыгытай" колхозтун баштайгы организатору деп бижээн. Ынчан оон сумузуңуң девискээринге аыл партизан" деп хей нурууда орус чурттакчылар колдаан "Чыгытай" деп чалаң тыва-дыг ийи колхозтуг турдувус. Ол ардада коммунисттик партияның агыры-биле көдээ черлерге турган мунчулар дээр дарга-ның төлээзи А. Түрген-оол Социсттик Күш-ажылдың Маадыры берген районнун кол агроно-га ажылдап тургаш, ийи кол-ту чаңгыс кылдыр каттыш-тан даргаларның бирээзи деп ыр-дыр мен. Ынчаарда тараа-туу кайгамчык чаагай. Элээди турумда "Чыгытай" колхозка-ыс-даа трактор келбээн турда, оолдарны бистерни келир-механизаторлары кылдыр еткел турган. МТС-ке тракто-тер курузун доозуп алырым-ек, 16 харлыг тургаш, бир ар "ЧТЗ" маркалыг тракторну-ган мен. Шак ынчалдыр "Ча-й" колхозтун төөгүзүңге арт-

каным ол-дур ийин" — деп, ол чугаазын доосту.

Шаңнал-макталдыг тараалан Таңдының оглу Кара-оол Оюн күскү чер аңдарылгазының сөөлгү гектарларын чарып турда шеригже келдирти берген. Шериг комиссариадынга эмчи шинчилгезин эрткеш, ыдыктыг хүлээлгезин эрттирери-биле Саян ажып чорупкан. Ол солдат амыдыралды Башкирияга эрттирип, хуусаазы төнерге, төрөөн хеми Таңдының Дүргенче ээп келген.

Кызылга үш ай хуусаалыг чолаачылар курузун доозуп алгаш, суурунга "ЗИЛ-5" маркалыг ыяш кабиналыг машинага аап-саап чүк сөөртүп чыл хире ажылдаан. "Бо-да малдың — чыдыны, бот-кижиниң — хырыны" дижир болгай. Эки шалыңныг ажыл чокта түрөп болур дээр бодал аныяк эрни дүвүредип турган. Кызыл хоорайга албан организация черлерин кезип тургаш, Кара-оол республиканың Хергелекчилер эвилелиниң автобааза-зынга чолаачылаар болган. "ГАЗ-53" маркалыг машинаны хүлээп

алгаш, республиканың бүгү булуңнарынче янзы-бүрү чүк сөөртүп, оңул-чингил оруктарга чолаачы мергежилдин белен эвес чажыттарын чоорту эскерип биле берген.

Таптаашкынның боралгак чылдарында талтыг асфальтылаан чазагыг оруктар салдынмаан турган. Кожууннар аразынга хөмүр-даш, чоннуң хергелээни чугула барааннар сөөртүп, дедир кээрде, аң-мең, иви, сарлык, теве эйди, алгы-кеш дажыгларда, адак дизе, ийи машина эштежи алып. Үш-үш, дөрт-беш кылдыр үзүп каан чүк машиналары орукче үнүптерге, артканнары оон соондан чыскаалыптар. Чолаачылар бот-боттарын кандыг-бир арт кырынга азы кежигге ыяап-ла манажып алып. Демнигде — күштүг дээрзин ол-бо чоруп тургаш, эштериниң бүзүрелдиг, ынаныштын ынчан билген.

Дүрген суурдан үнгөн дүүнүг тараачын оол 1952 чылдан бээр Тывазының төвү Кызылга кээп, өг-бүлө тудуп, ажы-төлдүг апарган. Амыдыралдың делгем оруунче хере баскаш, кежик-чолдуг чолаачы мергежилдин езулуг ээзи дээрзин чонунга шынзыткан. Ыргак-дагыр оруктарга ырак-урак рейстерге хей чылдар дургузунда руль артынга орташ, амыдыралдың кандыг-даа талаларын көргөн дизе, чазыг болбас. Ажылчын аңгы болуп эгелээш, автопарк-биле үзе санашкаш, Садыг яамызының ажылчыннар сөөртүр автобузунга ажылдай берген. Аңаа сес чыл ажыг ажылдааш, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң даргазы Б.Ш. Долчаңмаага быжыглаан машинаның бирээзи "УАЗ-64" маркалыг машинаны муна берген. Аңаа ийи чыл ажыг ажылдааш, шала чалгаараксап, олуттай хөөнче кире бергеш, катап-ла автобаазазынга ак сеткилдиг ажылдап, оон пенсияже үнгөн.

Кара-оол Оюн — 38 чыл дургузунда чолаачылап ажылдап келген аныяктарның күзенчиг дагдыныкчызы, байлак арга-дуржулгалыг хоочуннарның бирээзи. Бо Улу чылында өг-бүлө тутканының болгаш найысылалга ажылдап келген чылдарындан бээр 60-60 чылдарын база 80 харлап турар юбилейин Кара-оол Кашпык-оолович демдегледип эрттирип турар. Аңаа узун назынны, каң дег кадыкшылды күзеп каалыңар.

Даңзы САЛЧАК,
хоочун журналист.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕЛИГ ҮЕ

1960-65 чылдарда Эрзин он бир чыл школазынга алды аңгы нацияның кончук дээр эл-найыралдыг, шыырак коллективи ажылдап турган. Афанасий Степанов бурят уктуг — өөредилге эргелекчизи, Николай Кандараков, алтай — математика башкызы, Михаил Нехайчук, татар — химия башкызы, Николай Таранов, көрей — күш-ажыл башкызы, Валентина Потапова орус уктуг дээр, оон-даа хей. Шупту 56 башкы ажылдап турган.

Ол үеде школа назылыг уругларны чүс хуу школаже хаара туткан турар. Өөреникчилерниң школазын ара каапкаш чоруур чоруун шуут болдурбас турган. Ол ышкыш өөреникчилерниң корумчурум үрээр чоруун болдурбазы-биле ажылче база өөредилге-кижизидилге кол кичээнгейни салыр. Шыңгыы негелде школа бүрүзүңге турганын сактырга онза. Оң-биле чергелештир колхоз, совхозтарның ажылынга школа коллективтерин быжыглап каар. Кышкы үеде малчыннарның кажжа-хораазының өдзэн хооржур, курга-өдөкти эрги кыштагларның харын эжип тургаш, бөлүп, чүдүрүп эккеп бээр турган. Чайгы үеде мал чеминиң белеткелинге дузалажыр. Сигени тонна-тонназы-биле планнаш, ону ыяап-ла күүседир.

Школаның одаар ыяжын башкылар, өөреникчилер тайгаже үнгеш, хол хирээзи-биле доорап, чарып тургаш, белеткеп алып. Бир кыжын ыяш белеткеп турувуста, коргунчуг таварылга болган. Доскаар дег улуг, чоон дытты ужуруптарга, доң черже кадалып кире берген, а оң чоон будуктарының аразындан Андрей Борбак-оол бир эжи-биле каттыржып, үнүп кел-

ген. Харын-даа чаяан бооп, черже кадалган будуктарның аразында хос черлеринге таваржып чыдыпкан болганнар. Кортканымдан мээр сөөк-даям сирилээр чоор. Багай чүве болган болза, школа директору "улуг аалга" та каш чыл чурттаар турган ыйнаан деп чугаалажып турган бис.

Ол чылдарда өөреникчилерниң уран чүүл көрүлдзүн өөреникчилерниң часкы дыштанылганында чылдың эрттирер. Ол көрүлдзегерге уруглар дыка улуг сонуургал-биле аажок идепкейлиг киржир чүве. Ылаңгыя он, он бир класс-тарның өөреникчилери — Алдын-Кыс Чанчываа, Биза Самбу, Светлана Ламажык, Галина Шижээ, Оля Ламажап дээр, оон-даа өскелер киржир турган. Езулуг бот-тывын-гыр артистер чүве ийин.

Бир чазын көрүлдзеге районнун школаларындан Эрзин он бир школазы бир дугаар чер алгаш, кожавыс Тес-Хем районнун школалары көрүлдзеге база киришкеш, бир дугаар черни алгаш келген. Ынчаарда уран чүүл көрүл-делерин школаның ыры-хөгжүм башкызы Партизан Тюлюшович Дамба-Хуурак удуртуп турган.

Кончук шыырак ажылдаар аныяк башкыларым, дунмаларым: П.Т. Дамба-Хуурак, Н.Г. Таранов, Т.Т. Тихонова, М.Х. Кезигет олар-ның электен «өске оранче» чоруй барганынга хомудалды, хараа-далды илередир сөс тыппас мен.

Николай СУВАН-ООЛ,
ол үеде школа директору турган, "РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы", "Россияның улус өөредилгезиниң тергини" аттарның эдилекчизи.

САГЫШ-СЕТКИЛДИҢ УЯРАЛЫ

2007 чыл турган чүве. Ол мээр сеткилимде кара таңма бооп артып калган. Чүге дизе, ол чыл меңээ эң-не эргим үш чоок кижилерим: авам, оглум, дунмамны кезээ мөңгед бистен чарып, улуг уйгунун талазыне кириген. Артында-ла тос хонук иштинде үш кижик хенертен кескен сиген ышкыш кырлып туруп бээрге, ол дег коргунчуг чүүл чок чораан. Ындыг утундурбас өлүмнү кымга-даа күзевес мен, өршээ, хайыракан. Бо берге үеде, хамык чүүл өрттээ улгатканда, чаңгыс кижик безин чараштыр ажаап алыры кайы хире берге ийик? А үш кижини, аразы үш хонук болгаш, ажаары оон-даа берге. Харын-даа төрөл-дөргүл демниг, шыырак болгаш шыдашкан. Оларга, кудаларымга, коллективимге, кады кожоларымга, эш-өөрүмге канчаар-даа аажок сөглөп четпес четтиргенимни илередип, сактып чор мен. Ылаңгыя хүндүлүг кудам, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы, 2 оолдун, хей санныг уйнуктарының буянныг кырган-авазы, үнгөн-кирген чоннуг, ажык сеткилдиг Александра Сундуйева Алдын-оолдун багай авамның бажынга сөөлгү сөстү дыка эки чугаалаанын кажан-даа утпас мен. Хүндүлүг башкы чаа Шагаан-Арыг хоорайда мал-маган азырап, ажы-төлүнүн уругларын азыражып чоруур. Кижик ажааган черге-даа,

куда-дойга-даа, чаш уруг хыл-быынга-даа бо-ла ужуражыр бис. Чоокта чаа кернивиствин 50 харлаан юбилейинге база Александра Сундуйева-биле ужураштывыс. Ол-ла хевээр, канчанмаан-даа, дурт-сыны безин саң-дорт, чүгле кылаштары шала багай, холунда даянгыштыг чораан. Кижик чырык өртемчейге чурттал чораан назынында, бичини-даа бол, бир-ле эки чүүлдү кылып каарга, башка таңмаланып артып каар.

Сарыг бүрү. Ажыг-шүжүглүг кижилерге күскү сарыг бүрүлөр дүжүп эгелээрге, ала-чайгаар сагыш-сеткилди аарышкы долуп келир. Болган чүүлдү сактып, бодап келирге, карак чажы чайгаар-ла чаакты куду дамдылап бады келир. Өлүм-чидимге таваржып, караа-биле көргөннөр ол човулаңның кайы хире бергезин билер. Чамдык шала багай сеткилдиг кижилер шоодуп, кочулап-даа турган боор чораан. Ажыг-шүжүг дээрге ажыг-шүжүг-дүр. "Өртемчейиниң үүлзүн өрттээр эвес, баглаар эвес" дээнинде ханы утка-ла бар. Ам канчаар, ажыг-шүжүг эгинни аарта-ды басып чорза-даа, арткан дирик кижик амыдыралды уламчылап, чурттаар апаар. Чуртталга чурт-талга болгай. Ол бодунун шаа-биле чоруп ораар.

Ирина БЮРБЮ.

Кызыл хоорай.

МАЛЫН ӨСТҮРЕР ДЭЭШ...

Мээр ирем, кадам Шой-Сүрүн донович, Докпак-Хуун Чаш-овна Монгуштар аныяк дарында Даа кожууннун аана сумуздун ынчангы "егес" күр экономга одар-нирлиг чер боорга, мал-анын өстүрер дээр, чаңгыс Оспа-оолду алгаш, көжүп-ген. Кайызы-даа мал-маган аажок карак кызыл ажыл-илер турган. Олар көжүп-ре, тус черниң чону оларны шкен хемчиктер" дээр арай-ылай көөр турган. Чоорту-тп, ажил-агыны шуудап-ре, кызымаккай улус деп-ду билгеш, чон оларны

хүндүлээр апарган.

Кодан хоюндан чаш анай-хураганнарны менди ап, сиген-ширбилин кышты ажа бээринге чедер кылдыр белеткеп алып. Чурттал, күзеп чораан чазаа, күзээ Элегес суурдан шоолуг ырак эвес, Чинге-Даг деп черде турар. Кадам Докпак-Хуун Чаш-ооловнаның чуруу мурнакчы малчын дээр республиканың Хүндүлел самбы-разынга бо-ла турар.

Бис уругларывыс эдертип алгаш, суурга чеде бээривиске, "Элегес" совхозунун директору Зверева дарга бисти дыка со-нуургаар, тыва тон, идик-хевивисти чарашсынар: "Моол нациялыг

уругларлыг-дыр силер" — дээр, уругларывысты чаптаар турган. 1965-67 чылдар үезинде тыва хеп шоолуг-ла көзүлбес турган. Ача-выстың эш-өөрү бисти хүндүлээр, бо-ла бажың-балгадынче чалаар, олар-биле дыка чоок харылзаалыг чораан бис.

Ирем-кадамның чаңгыс оглу, бистиң ынак ачавыс аныянда-ла чок апарган. Ачавыстың төрелдеринден улуглары «бурганнай берген», ам чаңгыс Казань татары Валя дээр чеңгевис бар чорду, назыны база улгаткан, 80 хар чоокшулаан боор.

Клара МОНГУШ-ЧИМИТ.
Самагалдай суур.

Чагыдылга – 2013 (1-ги чартык чыл)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2013 чылдың бирги чартык чылында «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар дээрзин дыңнадып тур бис.

Ынчангаш «Шынны» чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту-бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Чартык чылда чагыдылга өртээ чурттапчы чонга – 458 рубль 40 көп, албан организацияларга – 518 рубль 40 көп, хоочуннарга, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге – 414 рубль 72 көп.

Солунну 1 айлап азы 3 айлап чагыдып ап болур силер, номчукчу!

ХҮНДҮЛҮГ ЧОНУВУС!

**«ШЫН» СОЛУННУ ҮЕЗИНДЕ
ЧАГЫДЫП, НОМЧУҢАР. ЧАГЫДЫЛГА
УЛАМЧЫЛАП ТУРАР!**

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	3 тип 3	97,80	11,50	2,3,4

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы»
ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН ниитизи-биле

коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каыттан тургустунган, белен тудуп каан

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң
8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативиниң
3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарынче долгап болур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7425. Чагыг 121. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Юбилейиңер-

Бистин дунмаларывыс Людмила ооловна биле Борис САРЫГЛАРЛАР бо хүннерде Олар аныяндан-на Бай-Тайга

Кара-Хөлде малчыннап, Чазактын шаңнал-макталын болуп, ажилдап-чурттап чоруурлар. Эрес-кежэ макталдыг дунмаларывыс ийи оолдуг, бир кыстыг. Ола иезинге дузалажып, мал-маганын өстүржүп, ачы-дузаа чоруур. Юбилейин таварыштыр дунмаларывыска, өг-бүлө кежикти, кадыкшылды, моон соңгаар-даа а чедишкиннерни күзедивис.

Кызылда акы-чааа

Улуг цэле бидирчип тура
Дамба-Доржу Ырышович
Баян-Тала чурттапчыла
мурундан байыр чедири

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢ-Б

Күчүтөн күш үезинде
Кылбаан, тутпаан ажылы чок.
Угаан-медерели сайзыраңгай
Угжок ханы эртемниг эр.
Бай-Хемчик уну черде
Бай-Ховуга төрүттүнген.
Бардам, тенек аажы-чаң чок
Байгы чораан боду-ла ол.
Кызыл-Тайга, Калбак-Хараган
Кыштаг хонаш-турлагларлыг
Улуг Монгуш "Дамчаатылар"
Укуг-дөстүг салгалы сен!
Эчис соруун чедип аар дээш,
Эртем-билиг шингээдипкен.
Арат чонун хей-аът кириген
Албан-ажыл удуртукчузу.
Аныяк-чаш салгалдарга

Алдын фонд шы
Өртээ турбас му
Өргээ-тудуг баш
Дамба-Доржу Ы
Талалажып чугаа
Төрээн черин, те
Дөңмек чедир м
Улу чылы — буян
Улуг үүлөң бүдү
Уран ырлар чаңг
Улуг дойга чонун
Саңын салып, а
Чаагай хүн чарла
Аалдап келир ча
Амырлажып, мос
Сарыг-ос
Баян-Тала.

МӨГЕЙДИВИС

Экии, эргим, хүндүлүг, ынак "Шын" солуну эштеривис мээң төрүттүнген хүнүм болгаш кайгамчы — Башкылар хүнүн таварыштыр байыр чедирип, су (микроволновка, пылесос) бергенинге канчаар-даа аа чаңгыс командада кады ойнап чоруур эштеривиске ыт таварыштыр өөрүп четтиргенивисти илередир-дир би Хемчик кожууннуң хол бөмбүүнүң чыынды коми республика чергелиг каш дакпыр чемпионнары, ой Чойгана Донгакка (Элээди уругларның спорт Константин Донгакка (Тывазнерго), Октябрина Сааяга (хоорайның №4 ортумак школазының башкызы), Ортынашевага (Ак-Довурак хоорайның №1 ортумак ш башкызы), судта ажилдап чоруур эштеривис: Менд Хаяа Ооржакка, Шолбан Заяевичиге, чуржум Хомушуга, кунчуум Алена Хомушуга, өөреникчил Сайсууга, кады-кожа чурттап чоруур эштеривис: Шен Хомушуларга өөрүп четтиргенивисти илередип, чө мөгейдивис.

Хүндүт
Эрги-Барлык
Сайлык, Айдыс СААЯ

Күш чок деп санаар

Тес-Хем кожууннуң Шуурмак ортумак школазын 2 доосканының дугайында Даң-Хаяа Дадар ДИРЧИНЧАПТЫҢ адынга тывыскан 17 АА №0016253 читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг комму адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Р талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде! Херчилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 3173! «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кра Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары р туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.